

DOC-19

**Directoraat-Generaal
Samenleving en Covid-19**
Directie Strategie en Kennis
Covid-19

Turfmarkt 147
2511 DP Den Haag
Postbus 2500 EH
Den
Haag www.rijksoverheid.nl

Contactpersoon
5.1.2e

5.1.2e @minjenv.nl
5.1.2e

Datum
26 januari 2021

memo

Nederland na de crisis - Brainstorm over herstellen en vernieuwen n.a.v. COVID-19

Op woensdag 27 januari (16.15-17.15) staat het DOC-19 in het teken van Nederland na de crisis. De opbrengst van ons overleg draagt bij aan een inhoudelijk startpunt voor o.a. een herstel- en vernieuwingsagenda en de dialoog met de samenleving over Nederland na de coronacrisis.

Hoofdvraag: Welke kansen en opgaven zien we voor Nederland om de komende jaren te herstellen en vernieuwen naar aanleiding van de coronacrisis? Zie bijlage 1 hieronder voor inspiratie voor mogelijke thema's.

Programma

1. Introductie
2. Woordenwolk met eerste ideeën via Mentimeter
3. Deelsessies: wat zijn de belangrijkste opgaven en kansen voor Nederland na COVID-19?
4. Plenaire bespreking van uitkomsten deelsessies
5. Conclusies (prioriteiten) via Mentimeter
6. Afsluiting

Nederland na de crisis: terugblik en voorbeelden acties

In juni 2020 spraken ACC-19 leden over een lange termijn herstelagenda voor Nederland naar aanleiding van de coronacrisis. Het interdepartementale DG COVID-19 pakte de opdracht op en deed een procesvoorstel om te werken aan het herstellen én vernieuwen van Nederland in en na de coronacrisis. Een voorbeeld van een product is een herstel- en vernieuwingsagenda n.a.v. COVID-19: welke 10 prioriteiten moeten er in het volgende Regeerakkoord terugkomen?

Voor welke onderwerpen is inzet nodig om niet alleen *uit* de crisis te komen, maar er ook *beter* uit te komen? Welke zaken willen we herstellen naar de pre-COVID-19 situatie (of verbeteren) en met welke nieuwe blik kijken we naar die thema's? Maar vooral: welke innovaties en veranderingen willen we behouden en versterken? Op welke manier kunnen we met elkaar tot een (positief) perspectief komen?

Onder leiding van (de doorstart van) het interdepartementale programma DG Samenleving en COVID-19 ontstond het **interdepartementale lange termijn team Nederland na de crisis** (ook wel 'LT1' genoemd). Alle departementen werken samen met verschillende organisaties (RIVM, VNG) en planbureaus (SCP, PBL, CPB) aan de vraag hoe we kunnen herstellen en vernieuwen.

Om die vraag te beantwoorden én de juiste vragen aan elkaar te stellen, bereiden Kessels en Smit en Bex*communicatie o.a. de volgende activiteiten voor sinds januari 2021:

1. Dialogoog met burgers:
 - 50 dialogen met 8-15 deelnemers per keer
 - 10 verkenningdialogen, 35 themadialogen en 5 actie-dialogen (in actie-dialogen pakt bijv. een ondernemer i.s.m. buurtbewoner en stichting iets op)
2. Dialogoog met bedrijfsleven en middenveld:
 - 2 focustafels om thema's toekomstgericht te formuleren
 - 8 themadialogen, 8 ontwerpdialogen, 4 actie-dialogen
 - 40-50 deelnemers per dialoog
3. Dialogoog met wetenschappers en (dwars)denkers:
 - 8-10 themadialogen (waarvan mogelijk 1 internationaal) met 8 deelnemers
 - Deelnemers schrijven position papers voorafgaand aan de bijeenkomst

Directoraat-Generaal
Samenleving en Covid-19
Directie Strategie en Kennis
Covid-19

Datum
26 januari 2021

Voorbeelden van acties team NL na de crisis t/m midden januari 2021:

- Samenstellen van interdisciplinair team Nederland na de crisis, incl. teambuildingssessie (project start up).
- Afstemmen concept plannen met alle departementen, enkele [5.1.2e](#) en in DOC-19 en ACC-19 (incl. formatie coördinatoren departementen).
- Besluitvorming opdracht in het MCC-19 en de MR in november.
- Drie voortgangsoverleggen met vicepremier en minister van BZK als sponsor.
- Succesvolle aanbesteding van het dialoog en communicatietraject eind december.
- Organisatie van oriëntatietafels met beleidsexperts (nationaal, regionaal, lokaal), MT van DGSC-19 en team Nederland na de crisis. Samen met de DOC-19 brainsotrm vormt dit o.a. een voorbereiding op thema's voor dialoogtafels.
- Organisatie van een Nationale Denktank brainstorm met voornamelijk jongeren.
- Samenwerkingsverbanden en informatie uitwisseling met o.a. alle departementen, SER, WRR, CSO's, KNAW, jongerenorganisaties (o.a. JDC, SER Jongeren, Coalitie Y), TNO, AWTI, individuele bedrijven, maatschappelijke organisaties, TechTegenCorona, zorg (FMS), andere dialoogtrajecten rond specifieke thema's vanuit Rijksoverheid, gemeenten, provincies en regio's.
- Concept inspiratiepapers over herstel- en vernieuwingsthema's geschreven om bestaande rapporten en informatiebronnen intern alvast (verder) te gebruiken.
- Do's en don'ts ophalen bij verschillende vergelijkbare dialoogtrajecten (uit het verleden).
- Verzoeken tot vraaggesprekken met bewindspersonen de lijn in per departement (loopt door in februari).
- Iedere week verschijnt er een weekbericht over activiteiten die team Nederland na de crisis onderneemt die aanvullend zijn op de core business. Dit weekbericht kunnen teamleden verder delen binnen hun organisaties.

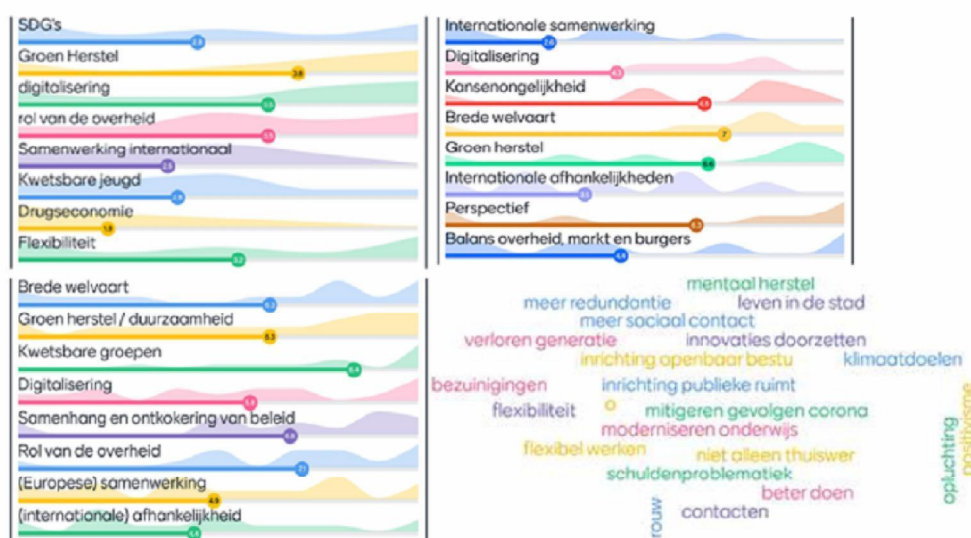
Bijlage 1: uitkomsten oriëntatiefase december en januari

Op 15 en 17 december 2020 en 19 en 21 januari 2021 vonden er brainstorms ("oriëntatietafels") plaats met (beleids)medewerkers van alle departementen, decentrale overheden, teamleden van Nederland na de crisis en MT van DGSC-19.

Directoraat-Generaal
Samenleving en Covid-19
Directie Strategie en Kennis
Covid-19

Datum
26 januari 2021

Voorbeelden van thema's uit de sessies in december en januari:

Groslijst concept thema's Nederland na de crisis

1. Welzijn en welvaart

1.1. Herbezinning en herwaardering

- Brede welvaart als perspectief gebruiken: meer lange termijn denken. Kapitaalbenadering: niet alleen financieel, maar ook menselijk, ecologisch etc.
- Brede welvaart is een groot thema. Notie van 'brede welvaart' was een buzzwoord en is nu een aanpak die de samenleving integraal verbindt. We moeten af van in hokjes denken, stimuleer werken aan gedeelde doelen. Thema Brede welvaart helpt daarmee. Waar willen we heen over 10 jaar? Agendeer deze vraag.
- Laat beleidskeuzes ook echt afhangen van brede welvaartsperspectief. Drie dingen moeten in balans zijn: 'gelijkheid, governance en duurzaamheid' om tot brede welvaart te komen. Welvaart is welzijn en andersom.
 - 1.1.1. Herbezinning op inrichting van de gezondheidszorg
 - 1.1.2. Herwaardering van de gezondheidszorg
- Zorg in NL is 'teveel afgebroken'. Systeem en aanbod van zorgmedewerkers moet voor de volgende pandemie op orde zijn.
 - 1.1.3. Inhaalslag reguliere zorg
 - 1.1.4. Herbezinning belang individuele gezondheid vs collectief (economisch) belang
 - 1.1.5. Inrichting publieke ruimte (behoefte aan groen, ruimte)

- 1.1.6. Effect thuiswerk op woonplaatskeuze
- 1.1.7. Effect ontwikkeling op (noodzaak van) infrastructuur (minder asfalt, meer glasvezel)
- 1.1.8. Herwaardering onderscheid arbeid-zorg-onderwijs-vrije tijd
- **Betere verspreiding van arbeid en zorg in thuissituatie.** Scheelt reistijd, weinig plek op kantoor (minder capaciteitsproblemen op kantoren, minder verkeer, minder drukte op OV, dus bijdrage aan klimaatdoelstellingen), betere combinatie met arbeid/zorg verdeling. Dus betere faciliteiten voor thuiswerken.

Directoraat-Generaal
Samenleving en Covid-19
Directie Strategie en Kennis
Covid-19

Datum
26 januari 2021

1.2. Financieel

- 1.2.1. Afbouw (financiële) voorzieningen (+ bekend worden misbruik)
- 1.2.2. Dreigende lastenverzwaringen
- 1.2.3. (Persoonlijke) faillissementen
- 1.2.4. Wie heeft (ten onrechte) geprofiteerd van de crisis
- 1.2.5. Dreigende internationale claims

1.3. (Nieuwe) economie

1.3.1. Economisch herstel

- 1.3.2. Verschuiving van offline naar online
- 1.3.3. Gevolgen voor distributie
- 1.3.4. Leegstand in de binnensteden (raakt vooral detailhandel)
- 1.3.5. Opkrabbelen van bestaande branches
- **Solidariteit.** Is er een nieuwe vorm van solidariteit gevraagd? Denk aan de middenstand die het moeilijk heeft.
- 1.3.6. Stimuleren van thuiswerk als blijvertje (ontlasting wegverkeer en ov, beter voor milieu en klimaat (horeca/reisbranche/evenementen).

2. Samenleving

- 2.1.1. **Sociale cohesie** (zeker als mondkapjes, geen handen geven en social distancing de norm blijven)
- Digitale weerbaarheid, complottheorieën, polarisatie, sociale cohesie. Lager op de ranglijst want anders ga je over alles.
- Kijk ook naar verschillende doelgroepen: tussen en binnen generaties.
- 2.1.2. **Polarisatie**
- Tweedeling kansen en kwetsbaarheden. Sommige Nederlanders staan sneller aan de zijlijn.
- 2.1.3. **Groter onderscheid in economische en sociale positie tussen bevolkingsgroepen**
- Economie: sociaaleconomische impact is veel groter dan macro-economische.
- Corona vergroot de problemen op arbeidsmarkt, flexibilisering, jongeren, GGZ (bij stijging werkloosheid, ook stijging GGZ). Menselijk contact is minder, is onmenselijk en heeft impact.
- Verschil tussen winnaars en verliezers (klein-grootbedrijf; arbeidsmarkt (zzp, studenten); op de woningmarkt). Is dat structureel? Leidt ook tot boosheid en frustratie.
- 2.1.4. Psychische belasting (depressies, eenzaamheid). Bij werknemers (angst voor verlies baan, onvoldoende sociaal contact door thuiswerk), bij scholieren/studenten, in de zorgverlening (zie bijvoorbeeld de coronakompassen van SCP)
- 2.1.5. **Burgerschap**
- 2.1.6. **Wantrouwen/vertrouwen in politiek en instituties**

- Polarisatie, vertrouwen in de overheid, geloof in complottheorieën, nepnieuws
 - **Democratische legitimiteit:** ook meer buitenwereld betrekken bij lange termijnperspectief. Hierin ook meenemen dat er grote groepen heel boos zijn.
 - Start **burgerberaad i.p.v. -dialoog** (David van Reybroeck; gelote burgers bij elkaar). Dialogen zijn vrijblijvender. Richt dat in als klankbord voor de formatie (Frankrijk na gele hesjes). Landelijk of meer regionaal?
 - Dialoog op een andere manier, meer een burgerberaad, minder vrijblijvend. Maak de onderwerpen (algemene als klimaat) ook behapbaar voor mensen.
- 2.1.7. Wantrouwen/vertrouwen in de media**
- 2.1.8. Kwetsbare groepen in de samenleving**
- Kwetsbare jeugd groot slachtoffer
 - Kinderen in onderwijs, Onderwijs maakt duidelijk de ongelijkheid die er al is.
 - Thema's die direct veroorzaakt worden door de crisis: leerachterstanden, afgestudeerden zonder stage, kwetsbare mensen die thuis hebben gezeten. Is hier een blijvende problematiek van een jaar lang thuiszitten.
 - Weerbaarheid van de samenleving: sociaal domein versterken, oog voor kwetsbare groepen. Ook in regelgeving en procedures dat laten zien. Maatschappelijke index: kijk bij keuzes naar de maatschappelijke gevolgen, niet alleen economische.
 - Hoe kun je de gevolgen van de pandemie voor (kwetsbare) groepen beheersen?
 - Toegang arbeidsmarkt van studenten, jongeren, kwetsbare groepen (inclusief mbo'ers)

Directoraat-Generaal
Samenleving en Covid-19
 Directie Strategie en Kennis
 Covid-19

Datum
 26 januari 2021

3. Leren en werken

3.1. Inhalen leerachterstanden

3.2. Arbeidsmarkt

- 3.2.1. Arbeidsmigranten (huisvesting daarvan)
- 3.2.2. Wendbaarheid en flexibiliteit op de arbeidsmarkt (zie ook 3)
- 3.2.3. Leven lang leren (zie ook 3)
- 3.2.4. Grotere rol distributiecentra
- 3.2.5. Grotere rol kleine logistiek
- 3.2.6. Positie van zzp'ers
- 3.2.7. Wurgcontracten bezorgdiensten (die grotere rol spelen in online samenleving)

4. Weerbaarheid en veerkracht

4.1. Vertrouwen in instituties en overheid

- Als je als overheid wil dat kleinere bedrijven beter opgewassen zijn crises, moet je als overheid meer ingrijpen met regelgeving en verdeling van welvaart. Als overheid meer luisteren naar gemeenten en burgers.
- Dialoog helpt misschien ook bij meer vertrouwen in de overheid. Daarbij is goed functioneren van de overheid cruciaal: als men zich goed ondersteund voelt (zoals kordaatheid bij eerste coronagolf: strenge maatregelen incl. steunmaatregelen).
- Hoe bereid je je voor op een economie waarin veel bedrijven omvallen?
- Flexibiliteit van de overheid: huidige lange termijn doelen/aanpak past niet goed bij dergelijke crises. Moeten we onze aanpak aanpassen om meer wendbaar te worden?

4.2. Vermindering afhankelijkheid van producten en grondstoffen uit buitenland, zelfvoorzienendheid

- Afhangelijkheid van andere landen en internationale samenwerking. Waardeketens veranderen (worden korter en meer EU gericht). In het algemeen goed om te kijken hoe productieketens lopen.
- 4.3. Veiligheid en robuustheid van voorzieningen (wat als netwerken uitvallen nu nadruk op online toeneemt)
- Regie van overheid nodig
- 4.4. Continuïteit van vitale en cruciale bedrijfsprocessen en infrastructuur in tijden van crises
- 4.5. Veiligheid door vergroten aanpassingsvermogen, weerbaarheid en betrokkenheid van de samenleving
- 4.6. Crimineel geld dat in probleemsectoren terecht is gekomen (horeca, detailhandel, reisbranche, evenementenbranche)
- 4.7. Ondernijning democratie
- 4.8. Omgaan met alternatieve meningen
- **Belang van gedeelde feiten** is naar voren gekomen door coronacrisis. Vanuit een totaal andere realiteit naar corona kijken, maakt een gesprek erg lastig.
- 4.9. In de samenleving is wel teleurstelling over het vorige crisisherstel. Vraagt om een ander bestuurlijk proces.
- 4.10. **Integrale samenwerking van overheid** is nodig.
- 4.11. Crisis legt bloot dat internationale samenwerking onontbeerlijk is

Directoraat-Generaal
Samenleving en Covid-19
Directie Strategie en Kennis
Covid-19

Datum
26 januari 2021

5. Innovatie

5.1. Digitalisering

- 5.1.1. Digitaal werken: thuiswerk, videoverbindingen, belang wifi, 5G, glasvezel
- Ervoor zorgen dat rurale gebieden goed zijn aangesloten op 'snel' internet.
- 5.1.2. Digitaal onderwijs
- 5.1.3. Digitale zorg (huisarts en specialistenbezoek via video gebeurt al)
- 5.1.4. Digitale (overheids)dienstverlening en de efficiency die dat kan brengen.
- 5.1.5. Persoonlijke sensing in de zorg (apple watch icm 5g).

5.2. Sociale innovatie

6. Duurzaamheid

6.1. Groen herstel

- 6.2. Biodiversiteit
- 6.3. Luchtkwaliteit
- 6.4. Klimaatadaptatie
- 6.5. Circulaire economie
- Landbouw en voedsel: dierenwelzijn, eigen voorzieningen, keuzes in export (wij zitten met nadelen op gebied van klimaat), veiligheid en minder afhankelijk van andere landen voor (medische) middelen.
- Zijn ook andere crises, zoals stikstof en verdroging, klimaat, biodiversiteit, voedsel en gezondheid. Dingen zouden in elkaar kunnen grijpen als we het goed doen. **De samenhang der dingen**, bijvoorbeeld via fiscaal systeem.
- **Energie, klimaat, voedselvoorziening (transities)**. Door de crisis zijn we anders tegen zaken aan gaan kijken. Wat kunnen burgers zelf doen? Doenvermogen van burgers vergroten, belemmeringen wegnemen.